

Uluslararası Uyghur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, 2014, Sayfa: 57-63.
Xelqara Uyur Tetqiqati Jurnali, San: 4, 2014, Sehipe: 57-63.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 4, 2014, Page: 57-63.

B LAL NAZIM (1825-1900)

Savut MOLLAVUTOV*

Aktaran: Derya ERSÖZ**

ÖZET

Bilal Nazım Uygur klasik edebiyatının son temsilcilerinden birisidir. 1825-1900 yılları arasında yaşamıştır. "Gazat Der Mülk-i Çin", "Çanmoza Yusufhan", "Nazugum'un Kıssası" gibi destanlarıyla ünlüdür. Lirik şiirlerinden oluşan "Gazelyat" adlı şiir toplamı da vardır. Özellikle kaleme aldığı destanlarda 19. yüzyıl Uygur toplumunun politik, ekonomik ve kültürel durumu gerçekçi bir yaklaşımla yansıtılmıştır. Bu yazıda Nazım'ın hayatı ve edebi faaliyetlerinin yanı sıra, söz konusu destanların muhteva özellikleri tanıtılmış ve incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nazım Bilal, Uygur, Nazugum, Çanmoza, İli, Ayaklanma.

B LAL NAZIM (1825-1900)

ABSTRACT

Bilal Nazım is one of the last representatives of Uyghur classic literature. He lived from 1825 to 1900. He is famous for his epics like "Gazat Der Mülk-i Çin", "Çanmoza Yusufhan", "Nazugum'un Kıssası". He also has a sum of his poetry "Gazelyat" consisting of his lyric poems. Especially in the epics he wrote, he reflected the political, economic and cultural life of the 19th century Uyghur society with a realistic approach. In this study, the characteristics of Nazım's epics have been introduced and investigated as well as his biography and professional life.

Keywords: Nazım Bilal, Uygur, Nazugum, Çanmoza, İli, Rebellion.

Uygur halkı hürriyet ve bağımsızlığı için verdiği mücadeleyi 19. asırda daha da güçlendirdi. Çünkü bu devirde Mançur-Çin sömürgecilerinin zulmü sınırları aştı. Ayaklanmalar; istilacılar tarafından bastırıldıktan sonra, Uygurların yaşadığı bölgelerde intikam almak için kanlı katliamlar yapılarak birçok kişi ailesiyle birlikte cezalandırıldı. Davan Han (İmparator Dao Guan) 1826 yılında çıkardığı fermanla "Bizim askerlerimize karşı çıkanları yok edin" diye emir verdi. Bunun neticesinde Kağar'da Cihangir başkanı olan ayaklanma bastırıldıktan sonra, Bilal Nazım'ın aktardığına göre, şehir ahalisinin büyük bir kısmı, özellikle erkekler öldürüldü, kadınlar ise İli'ye sürgün edildi. 1878 yılında Yakupbeg devleti yıkıldıktan sonra, Zo Zuntam askerleri, yüz binden fazla Uygur ve Tungan ayaklanmacılarını vahşice yok etti.

* Kazakistan Fenler Akademisi Araştırmacısı.

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı. E-posta: ersozderya@hotmail.com.

Uygur halkının mehur airi ve âlimi Bilal Nazım, i te böyle bir devirde ya ayıp mücadele vererek faaliyet gösterdi. air 1825 yılında Gulca ehrinde, Yüsüp isimli, ayakkabıcılıkla geçinen bir ailede dünyaya geldi ve 75 yıl ya adı.

Bilal Nazım; gençlik yıllarında halk kahramanları Cihangir, Nazugum ve bunlarla birlikte Uygurların özgürlü ü, vatanın ba ımsızlı ı için mücadele veren ve mücadelelerde ehit olanlar hakkında çok sayıda hikâye ve rivayet dinledi. Bununla birlikte air, hainler hakkında halk arasında yayılan söylentileri duymu ve bu bilgiler onun kalbine i lemi ti. Nazım; kahramanlı ı ve adaleti öven, hainli i ve dolandırıcılı ı yeren eserler yazdı.

airin kaleme aldı ı eserlerinin büyük bir kısmı Rusya'da ne redildi. Bilal'in eserleri Rusya'ya kendisinden önce gelmi ti. Mehur Rus oryantalisti Nikolay Pantusov, Bilal ile 1876 yılının güz mevsiminde Gulca'da kar ıla tı. O sıralarda air, Beytulla mescidinin imamlık vazifesini yürütmekteydi. N. Pantusov, Uygur airinin kabiliyetine yakından tanık oldu. Oryantalist, airin milli ayaklanma için yazılan "Gazat Der Mülki Çin" ("Çin Memleketindeki Gaza Sava ı) adlı eserini seçip 1880 yılında Kazan ehrinde ne ir ettirdi. Ondan sonra N. Pantusov, yazarın "Çanmoza Yüsüphan" (Uzun Kalpaklı Yusufhan) ve "Nazugum" destanını yine bu ehirde, Uygur ve Rus dilinde 1909 yılında bastırdı.

1882 yılında Bilal Nazım, Yedisu'nun Yarkent eherine göç etti. Burada da edebi faaliyetini devam ettirip, "Müminin Hicreti" isimli bir tarih kitabı yazdı. Fakat bu kıymetli eser devrimize kadar ula mamı tır. air Hebib Zakiriy'nin (1898-1938) verdi i bilgiye göre, o eserde li'deki Uygurların 1871 yılındaki "Ruslara tabi olmasından itibaren Rus bölgelerine göç etmesine kadar olan hadiseler" anlatılmı tır. Ayrıca, Rus bölgesindeki Yarkent, Çelek, Talgır ve ba ka köylere göç ettikten sonraki durumları da anlatılmı tır.

58

Bizim zamanımıza kadar gelen edebi eserlerinin hepsi ne redildi. Almatı'da Bilal Nazım'ın "Seçilmi Eserler" (1961), "Eserler" (1976), "Vatan A kı" (1987) isimli kitaplarıyla, "Bilal Nazım'ın Hayatı ve Eserleri" (S.Mollaudov) isimli makale (1976) basıldı.

Ta kent'te ise iir kitabı, Özbek ve Rus dilinde (1981) bastırıldı. incan Uygur özerk bölgesinde, airin yalnız "Gazeliyat" adlı eseri ayrı bir kitap hâlinde basılmı tır.

Bilal Nazım'ın edebi faaliyeti 14-15 ya larında iir yazmakla ba ladı. Ama onun 26-27 ya larında yazıp, "Gazeliyat" adıyla çıkan lirik eserlerinin mecmuası 1852 yılında tamamlandı. Bu el yazması kitap elden ele dola ıp okuyucular arasında yayıldı. Bu eser Bilal'i ço unlukla halka yetenekli bir air olarak tanıttı ı için, o "Halk bana air diyor" diye gururlanarak iftihar etmi tir.

Yazar, önceki iirlerinde hangi konuları i lemi ti? Elbette, o genç olmanın etkisiyle ilk olarak a k konulu gazellerini kaleme aldı. Çünkü bu; geleneksel bir konuydu. Uygur iirinin ötesinde dünya iirinde de hâkim konu idi. Duygu yüklü olan bu iirlerde insanın iç dünyası, üzüntüleri, sevinci, istekleri, yani insanın yalnızca insana has duyguları yansıtılmı tır. Bu sebepten air, bu duygularının insanın kalbinde yüksek faziletli hisler oldu unu ve hayatında oldukça büyük bir önem ta ıdı nı anladı. Onun lirizminde ate li duygu ve sevgi kudreti vurgulanmı tır. Yazar, efsanevi perileri tasvir etmeden, Uygur'un reel hayatındaki kadınların iirsel imgesini yarattı. Bilal, tasvir etti i güzellere li'de, Gulca'da, sokakta, pazarda rastladı. A a ıdaki güzel mısraları gazel ipli ine dizdi, ba ladı:

Ben li ehrinde gördüm güzel bir peri,
Ne peridir mehve i kim huri sıfatlı dilberi.
Bir kızdır ki cilveli naz ve i vesi ile,
Attı adım ansızın sokaktan çar ıya do ru ileri.

Ardına dü tüm hızla göreyim diye yüzünü,
Aniden açtı yüzünü o saadet ehteri.
Herkes i itti vafını a kına oldu esir,
Hem Bilal'ın akli gitti, bu esirlerin biri.

airin “Ey mukaddes ruh yârim...” dedi i gazeli yüksek bir kabiliyet ile yazılmıştır. Burada derin bir sevgi, edep, ayrılık acısı ve bundan ikâyet, sevgiliye sadakat, fele in zulmüne nefret büyük bir maharet ile tasvir edilmiştir. Bilal bu gazelinde mukaddes yârine, gönül didarına müracaat etmektedir:

Hangi dil ile senin vafını beyan eyleyim,
Hangi yüz ile sensiz gülbahçesini seyredeyim.
Hangi göz ile sendin ba kasını göreyim,
Hangi baca ımla sensiz sokakta yürüyeyim,
Bu Bilal der ki, ey ay yüzlü hangi birin,
Bu fele in zulmünden ben sana iirler söyleyim.

air, eserlerinde sosyal, siyasi, ahlaki meselelere de inmiştir. Bilal'in gazellerinde tasvir edilen zorluklar, sıkıntılar; adaletsizlik, e itsizlik bir toplumsal gerçekliktir. iirlerinde zalimlere karşı mücadeleyle davet edilmiştir, hatta onları yok etme çağırısı gür sesle söylenmiştir.

Hangi ah olsa, sen onu misli Süleyman bil,
Hangi zalimi görsen, sen onu yer ile yeksan bil.

Bilal Nazım Yedisu'ya göç etmeden önce, yani 1882 yılının ilk iki ayında “Çanmoza Yüsüphan” iirini ve “Nazugum” destanını yazdı. Çanmoza; eserdeki kahramanın lakabı olup uzun kalpak anlamındadır. Destanın olumsuz kahramanı Çanmoza Yüsüphan olup, “ben hoca evladım” diyerek halkı aldatan sahtekâr, alçak ve katilin tipik örneğidir. Onun maksadı servet kazanmak, fakat bunu kendi emeliyle değil, yalancılıkla, dolandırıcılıkla elde etmektedir.

Nesir türünde yazılan eserde Uygur halkının kahraman kızı, milli bağımsızlık ayaklanmasının aktif katılımcısı Nazugum'un (1808-1830) kahraman tipi yaratılmıştır. Bağımsızlık ve özgürlük mücadelecisi ma lubiyete u radıktan sonra, yüzlerce esir Kağar'ın li vilayetine sürgün edildi. Burada da kahraman kız kendi mücadelesini bırakmayıp, Mançur askerlerine teslim olmayı kabul etmedi. Demir iradeli cesur Nazugum, silahı elinden alındığı zaman, mücadele meydanında türküyü kendine silah yapmıştır:

Yalın ayakla su geçtim,
Dağın suyunu içtim.
Dayanamayıp Kalmuk zulmüne,
Aziz canımdan geçtim.

Bilal, kahramanın gayretini ve azmini övüp, cesaretini yüceltmıştır. air, milletin her bir evladını Nazugum gibi iradeli olmaya, mücadele etmeye çağırır ve ona benzer cesur mücadeleçilerin daha da artmasını istemiştir.

Onun gibi olsa hatun salihî pak,
Çinliler zulmünden ona ne olmuş bak.
Onun gibi olsa hatunların i, i,
Bulur cennet bu kadınlardan kamili.
Nazugum ruhuna Allah rahmet etsin,
ehitlik âli makamı üzerine yetsin.

19. asrın ikinci yarısındaki ayaklanmalar Uygur halkının tarihinde ayrı bir sayfadır. Çünkü bu devirdeki hareketler milli kurtulu hareketi olup, özgürlük ve bağımsızlık bayrağı altında gerçekleştirilen topyekûn bir halk mücadelesiydi. Bu mücadelelere Uygur şairleri ve tarihçileri aktif olarak katılmıştır.

Ayaklanmacılar arasında Molla Şakir, Sadir Palvan, Seyitmuhammed Kaşiyev, Arahun Geribiyev, Muhemmet Salih Yarkendiyev gibi şairler, Musa Sayramiyev, Muhemmet Alem, Hacı Yüsüp gibi tarihçiler vardır. Uygur halkının ünlü şairi Bilal Nazım da tıpkı bu yazarlar gibi hem kalemi hem de silahı ile mücadele vermiştir. Adı geçen yazarlar kendi halkının hayatında meydana gelmiş önemli siyasî ve tarihî olayları kitap sayfalarına taşımıştır. Böylesine mukaddes arzular neticesinde şiirler, tarihî kitaplar, hatıralar ortaya çıkmıştır. Bu eserler içinde Bilal Nazım'ın “Gaza Der Mülki Çin” adlı hacimli destanı büyük bir öneme sahiptir.

Bilal Nazım bu eserini 1876 yılında, Haziran ayının sonunda bitirdi. Şairi eserinde 1864 yılında sonbaharda cereyan eden halk ayaklanmasının yansıtıldığı bu eserde, kurtulu hareketinin sebepleri doğrudan bir şekilde gösterilmiştir. Bunu daha açık anlatmak için şair, tarihî olayları anımsatarak, Uygurların ata yurdunun Mançur-Çin askerleri tarafından on sekizinci asrın ikinci yarısında işgal edildiğini özellikle vurgulamıştır. Doğru Türkistan'ın bağımsızlığı kaybedildikten sonra şair, Uygur halkının eski vatanında zulüm ve adaletsizliğin, milli baskının hüküm sürdüğü üzümlü canlı tasvirlerle göstermiştir.

Şair, yüz yıldan fazla süreden beri ağırlıklı olarak Uygur emekçilerinin durumunu hüznü mısralarında halkçı bakışıyla tasvir etmiştir:

O andan bu ana ki kaç yüz yıl,
Hakana hizmet edip bunca yıl.
Kılıp küfrü mümine zulmü sitem,
Alıp arpa ve buğday, darı ve dirhem.
Çizgiyi aştı kâfirlerin zulmü,
Çinliden halk çok cefalar gördü.
Devamlı gümüş altın alıp zenginden,
Gasp edip zenginler de yoksuldan.
Fakirler ölümü görüp yakından,
Askerler fakire vurup çok dayak.
Çinliler bu anda eyleyip sitem,
Yavrularını satın alırlar dirhem,
Dayanamayıp bu kâfir zulmüne,
Halk dayanamayıp dayak iş kenceye.
Ürüne satıp güzel evladını,
Candan aziz çirer parasını.
Dayanamayıp halk Çinli zulmüne,
Ayaklandı sonunda mecburen buna.

Şair bu eserinde, milli kurtulu hareketlerine faal bir şekilde katılan halkın kahramanlık timsalini canlı mısralarla dile getirmiştir. Yazar, bu mukaddes mücadele hakkında gelecek nesillere bir destan yadigarı bırakmış, böylece vatan borcunu kitabını tamamlayarak ödemiştir. Nazım: “Gaza eden Müslümanların evlatlarına hatıra bıraktık” demiştir.

Yazar, ayaklanmaya önderlik eden şahısları iki gruba ayırmıştır: Abdurasul Beg, Sadir Palvan, Elahan ve bunlar gibi bazıları bu hareketin mahiyetini doğrudan anlatan kişiler olarak tasvir etmiştir. Onlar Mançur-Hitay işgalcilerine ölümcül darbeyi vurup, Doğru Türkistan'ın tam bağımsızlığını elde etmek için mücadele etmenin şartı oldu unu anlatan kişilerdir. Dolayısıyla

onlar, yurdun di er ehirlisindeki da ınık güçleri birle tirmeye çalı mı lardır. Uygur ve Tungan (Çinli Müslüman) halklarını birle ip, sömürgeci askerlere kar ı bir safta sava maya davet etmi lerdir. Bu iki halkın birli i büyük bir güç te kil etti i için Küre'deki Cancun (general, askeri vali), bu birli i bozmak için eski kaymakam Mezemhan'ı kullanmı tır.

Ayaklanmacılar arasından özel vazife ile gönderilen Mezemhan'ın geli i ile kar ıt güçler birle erek, kurtulu hareketine çok zarar vermi lerdir. air; hainler içerisinde aktif olan ve kan içici bir zalim olarak görülen Ehmethan Goca'yı “Kılıcı kanlı gocam” diyerek tasvir etmi tir. li sultanlı ı ilan edilip, makamlar payla tırıldı ı zaman, Mezemhan sultanlı ın levazımına getirilmi tir. Ehmethan Goca'nın ba ını çekti i fitne fesat ço alıp yayıldı ı zaman sultanlı ın hazine i lerinden sorumlu ki isi Ehmet Gazniçi bu fitne fesatın ilk kurbanı olmu tur. Durumu gören komutan Abdurasul Beg, bu rezilli e lanet okuyup a a ıdaki sözlerini dokunaklı bir ekilde söylemi tir:

Dü man ger yanımızdaysa,
Bitiririz birbirimizi öldürüp.
Mümin Müslüman kanını döker,
Ku ku yok buna yurt elden gider.

Ayaklanmayı yöneten halk kahramanı Abdurasul Beg, yetenekli bir yönetici ve adaletli bir insan olarak gösterilmi tir. Bayanday kalesi için yapılan iddetli sava larda Abdurasul Beg, ferasetini ve ne kadar mahir bir kumandan oldu unu göstermi tir. Ayrıca o, yi itli ini, cengâverli ini bizzat sava meydanında gösterdi inden dolayı, ayaklanmacıların hürmetine, alkı na nail olmu tur.

Dedi bütün insan yürekli emir,
Ki bizlere daima gerekli emir.
Abdurasul Beg niyeti dürüst,
Niyeti do ru, ondan halk tuttu dost.

Sultan Mezemhan, halkın sadık evladı Abdurasul Beg'in halk arasında bu denli saygınlı a kavu masından rahatsızlık duymu ve onun bu kıskançlı ı sultanı rahat bırakmamı tır. kinci olarak onun, cancunun verdi i görevi yerine getirmesi lazımdır.

Böyle bir alçaklı ı gerçekle tirmede Mezemhan'a “kılıcı kanlı” Ehmethan Goca destek olmakla kalmayıp Abdurasul'un katlini gerçekle tiren ki i olmu tur. Onlar, halkı aldatmak için kumandanı öldürüp, onun cebine Mançur dilinde yazılan bir mektup koymu lardır. Bunu herkesin önünde ortaya çıkararak onu Mançurların casusu diye ilan etmi lerdir. Bu tip kar ıt güçler arasında evketahun, Mahmut Poçi, Tohtahun gocalar vardır.

Mezemhan'ın do rudan önderli i ile Abdurasul Beg, büyük ulema Nasiriddin, shak Beg gibi seçkin lider ve idareciler alçakça öldürülmü tür. air, Mezemhan'ı ve onun etrafındaki katilleri u ekilde tasvir etmi tir:

Çinliler ile ben ederim cihat,
Bahane cihat gönülde ba ka murat...
Pe ine alıp nice cahili ah,
Kan dökmeye atlandı tutup râh.
Bu ahın yolda ları cahil idi,
Ama bo bo una çok kan aktı.

Daha sonra Mezemhan'ı, iktidar hırsına dü mü olan Mahmut Poçi öldürmü tür. O, topu topu 36 gün hükümran olabilmi tir.

Onun öldürülmesinden sonra, muhalif din adamı evketahun tahta geçmi tir. Bu vakitte, cesareti ve mahir bir komutan olması ile göze çarpan Elahan ba komutanlı a tayin edilmi tir. 1867 yılında Elahan sultanlık tahtına yükseltilip, halkın deste i alınarak barı tesis edilmi tir. te böyle bir barı ortamı içinde ya ayan ülkeye 1871 yılının Haziran ayında Mançur yönetimine yardım göndermek maksadıyla Çarlık Rusyası'nın askerleri saldırmı tir. Bu istila saldırısı Uygur halkının milli kurtulu hareketine büyük zarar vermi tir.

Mançur yönetimini destekleyen Kalmuklar, barı ortamında ya ayan, kadınlar ve küçük çocukların bulundu u Ketmen, Galcat, Korgas gibi köylere saldırıp oraları ya ma etmi lerdir. Bilal, böyle bir epizodu özellikle tasvir ederek, Tokuztura'daki büyük facia üzerinde durmu tur. Kalmukların, buranın Uygur ve Tungan ahalisini, yani "kadın, erkek, çocuk ve gençlerini" nehre sürüp getirdi ini, yüzlerce günahsız insanları suda bo uldu unu yazarken hümanist air, bu faciayı a ır bir musibet ve halkın ba ma gelen büyük bir felaket olarak tasvir etmi tir:

Kalem gamdan ba ını eyleyip kara
Sayfalar yüzüne saçtı siyah,
Dil bülbülü öyle etti ki figan,
Figanında eyldei bu sözü beyan...
Bu nehre girdi gözünü yumup,
Tamam akti nehir yüzünü tutup.
A urbaki serdar ki ba ı idi,
Tamam yedi yüz seksen altı ki i.

Vatanperver air ba ımsızlık, özgürlük yolunda ehit olanlara bu ate li ve samimi mısralarını atfedip, onların kahramanlı ının ve namının sonsuza dek unutulmamasını sa lamak istemi tir. Do u Türkistan (Uyguristan) devletini kurmak için yapılan iddetli sava larda, Uygur halkının yüzlerce, binlerce evladının ayrılı ını büyük üzüntü ile hatırlayan airin hüznü kalemi a a ıdaki mısraları yazmı tir:

Bütün dertmen i itsin bunu,
Gözünden akıtsın ci er kanını.
Bazılarının olmu babası ehit,
Bazılarının olmu evladı ehit
Bazıları ayrılı mı akrabasından,
Ki canından aziz karında ından.
itse yüre i tez yara olur,

Böylesine a ır ve sıkıntılı zamanlarda hümanist air, halkın gam ve kederine ortak olmaya çalı mı tir. Bilal, hayatını ve büyük yetene ini halkın hizmetine seferber etmesi gerekti ini bilmekteydi:

Niyet gazileri beyan eylemek,
Cihadını halka ayan eylemek.
Ne sebep idi cihada sebep,
Onu anlataca ım beyitmimde dep.
Niyetim halka bilinsin dedim,
itip bu gamdan kurtulsun dedim...
Gündüzleri halka ula sa âftâb,
Geceleri efket ula sın mâhtâb!

Bilal Nazım'ın yaratıcı mısralarında ba ımsızlık, insan sevgisi, özgürlük fikirleri ön plana çıkmı tir. Vatanını seven, vatanının ba ımsızlı ını arzu etmekle kalmayıp, bu yolda sürekli olarak

● Bilal Nazım (1825-1900)

---

mücadele eden bir airdir. Tüm hayatını eme ini, gelecek nesillere, halkına, vatanına ba ı lamı tır. Dolayısıyla Bilal Nazım'ın a a ıdaki sözlerini söyleme hakkı vardır:

Garipsemeyin beni dostlar, Allah'ın bir kuluyum,
Eller kıymetimi bilmez, vatanın bir cevheriyim.

KAYNAKLAR

Bilal Nazım, "Cazu ı" Ne riyatı, Almatı 1976.

Molla Bilal Bin Molla Yüsüp Nazımı (Muhemmethan Kamali, Tursun Zeridin ne irge teyyali an), "Gezeliyat", incang Xelq Ne riyati, Ürünçi, 1987.